

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА

РОБОТА

13.05 – КМР.2109 «С» 2023.11.13.023. ПЗ

ЯХНО ІРИНИ ВОЛОДИМИРІВНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет землевпорядкування**

УДК 332.3(477.54)

ПОГОДЖЕНО

Декан факультету
землевпорядкування

_____ д.е.н. ЄВСЮКОВ Т.О.

«___» _____ 2024 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

управління земельними ресурсами

_____ д.е.н., проф. ДОРОШ О.С.

«___» _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«Оптимізація використання земель Малоданилівської
територіальної громади Харківської області»**

Спеціальність - 193 «Геодезія та землеустрій»

Освітня програма – Геодезія та землеустрій

Орієнтація освітньої програми – освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

доктор економічних наук, професор

_____ МАРТИН А.Г.
(підпис)

**Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи**

доктор економічних наук, доцент

_____ КУПРІЯНЧИК І.П.
(підпис)

Виконала

_____ ЯХНО І.В.
(підпис)

2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет землевпорядкування**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
управління земельними ресурсами
_____ д.е.н., проф. ДОРОШ О.С.
«__» _____ 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТУ**

Яхно Ірині Володимирівні

Спеціальність – 193 «Геодезія та землеустрій»

Освітня програма – Геодезія та землеустрій

Орієнтація освітньої програми – освітньо-професійна

Тема магістерської кваліфікаційної роботи: «Оптимізація використання земель Малоданилівської територіальної громади Харківської області», що затверджена наказом ректора НУБіП України від «13» листопада 2023 р. № 2109 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру – за десять днів до захисту магістерської кваліфікаційної роботи.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи:

- Графічні матеріали на електронних та паперових носіях на територію дослідження (Малоданилівська територіальна громада Харківської області);
- Довідкові дані

Перелік питань, які підлягають дослідженню:

1. проаналізувати інформаційну базу щодо сутності та існуючих підходів до оптимізації землекористування ТГ,
2. виявити можливості і перспективи проведення оптимізації землекористування ТГ для управління земельними ресурсами;
3. обґрунтувати рекомендації щодо визначення раціональності структури земельного фонду ТГ через оцінку рівня антропогенного навантаження, екологічної стійкості та ступеня розораності території для Малоданилівської ТГ Харківської області;
4. сформулювати рекомендації щодо проведення оптимізації землекористування ТГ для досягнення екологічної рівноваги агроландшафтів регіону.

Дата видачі завдання «__» _____ 2023 року

**Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи**

Завдання прийняла до виконання

_____ І.П. КУПРІЯНЧИК
_____ І.В. ЯХНО

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	7
1.1 Теоретичні основи управління земельними ресурсами територіальних громад у сучасних умовах.....	7
1.2 Нормативно-правове забезпечення системи управління земельними ресурсами на рівні місцевого самоврядування в Україні.....	14
1.3 Сучасний стан функціонування системи управління земельними ресурсами територіальних громад в Україні	17
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	22
2.1 Аналіз системи управління земельними ресурсами територіальних громад Харківської області.....	22
2.2 Сутність та підходи до проведення оптимізації земель територіальної громади	29
2.3 Охорона земель територіальних громад Харківської області	32
РОЗДІЛ 3. ОПТИМІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ МАЛОДАНИЛІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ РІВНОВАГИ АГРОЛАНДШАФТІВ.....	40
3.1 Загальні відомості про Малоданилівську територіальну громаду Харківської області.....	40
3.2 Обґрунтування еколого-стабілізуючих заходів на території територіальної громади.....	46
3.3 Оптимізація використання земель Малоданилівської територіальної громади Харківської області.....	47
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Оптимізація використання земельних ресурсів територіальних громад набуває особливої актуальності в умовах децентралізації, коли громади отримують більше повноважень у сфері управління землею та природними ресурсами. Малоданилівська територіальна громада Харківської області, як і багато інших громад, стикається з низкою викликів, пов'язаних з ефективним використанням земель, необхідністю підвищення фінансової самостійності та забезпечення сталого розвитку. Розробка та впровадження механізмів для оптимізації використання земель може не лише покращити економічну ситуацію в громаді, але й сприяти екологічній стабільності та підвищенню якості життя мешканців. Актуальність теми зумовлена потребою у вдосконаленні підходів до управління земельними ресурсами, що дозволить реалізувати потенціал громади в повній мірі.

Метою дослідження є розробка науково обґрунтованих підходів та практичних рекомендацій щодо оптимізації використання земель Малооданилівської територіальної громади Харківської області, що сприятиме підвищенню ефективності управління земельними ресурсами, економічному зростанню громади та сталому розвитку території.

Предметом дослідження є теоретико-методичні основи та практичні аспекти управління земельними ресурсами у територіальних громадах, а також заходи з оптимізації використання земель у Малооданилівській територіальній громаді.

Об'єктом дослідження виступає земельний фонд Малооданилівської територіальної громади Харківської області та процеси управління його використанням в умовах сучасного адміністративно-територіального устрою.

Завдання:

1. проаналізувати інформаційну базу щодо сутності та існуючих підходів до оптимізації землекористування ТГ,
2. виявити можливості і перспективи проведення оптимізації землекористування ТГ для управління земельними ресурсами;

3. обґрунтувати рекомендації щодо визначення раціональності структури земельного фонду ТГ через оцінку рівня антропогенного навантаження, екологічної стійкості та ступеня розораності території для Малоданилівської ТГ Харківської області;

4. сформулювати рекомендації щодо проведення оптимізації землекористування ТГ для досягнення екологічної рівноваги агроландшафтів регіону.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

1.1 Теоретичні основи управління земельними ресурсами територіальних громад у сучасних умовах

Земля – це основний ресурс, без якого не може існувати жодна країна, тому дбайливе ставлення до землі має суттєве значення для нинішніх та майбутніх поколінь. На жаль, в Україні земля як чинник добробуту і зростання, як природний ресурс досі залишається недооціненою. Особливо значущими постають питання землекористування в умовах децентралізації влади України. Це пов'язано з управлінням земельними ресурсами на сучасному етапі земельної реформи, яка відбувається у країні за практично безконтрольного становлення ринкових відносин у земельній сфері, суперечливості земельного законодавства. Виникає небезпека втрати земельних територій як соціально-культурного, екологічного, економічного і політичного надбання. [32].

Проблема управління земельними ресурсами завжди була актуальною, оскільки земля є основою будь-якого виробництва. Правда, якщо в сільськогосподарській сфері землі відводиться пасивна, другорядна роль, то в сільськогосподарському і лісовому господарстві вона виступає головним засобом виробництва. Це й свідчить про велике її значення.

Земля має й інші особливості, які відрізняють її від інших засобів виробництва:

- 1) земля – продукт природи;
- 2) просторова обмеженість;
- 3) постійність місця розташування;
- 4) правильне використання землі в сільському господарстві супроводжується зростанням її родючості і продуктивності тощо [46].

Земельні ресурси – це не просто компонент навколишнього середовища, територія, на якій проживає населення та проводиться розмежування адміністративного устрою країни, а й насамперед економічні ресурси:

сільськогосподарські землі, ліси, мінеральні родовища. Однією з властивостей цих ресурсів є їх вичерпність, тому раціональне та науково обґрунтоване їх використання є запорукою економічного добробуту кожної країни. Для досягнення стабільного розвитку необхідно використовувати природні ресурси так, щоб відбувалося оптимальне задоволення матеріальних потреб суспільства від залучених в економічний оборот ресурсів, а також збереження їх стану для прийдешніх поколінь [11, с. 5].

Управління земельними ресурсами бере початок із давніх-давен, тому виникнення й розвиток наукової думки про процеси управління земельними ресурсами мають також багатовікову історію, однак ця наука є відносно молодого галуззю, й її розвиток необхідно розглядати в загальному контексті соціального та економічного управління. Розвиток теорії управління земельними ресурсами нерозривно пов'язаний із розвитком теорії управління загалом.

Управління в тій чи іншій формі існувало завжди там, де люди працювали групами і, як правило, у трьох сферах людського суспільства:

- 1) соціальній – необхідність встановлення і підтримки порядку (в групах) у соціальних співтовариствах;
- 2) економічній – необхідність організації виробництва і перерозподілу ресурсів;
- 3) оборонній – захист від ворогів [48, с.13].

Управління, яке зорієнтоване не на розвиток, а підтримку функціонування керованої системи, слід кваліфікувати як регулювання. В широкому розумінні регулювання – це процес, який забезпечує потрібні значення змінних, що є істотними у функціонуванні об'єкта управління.

Протилежною регулюванню, з його орієнтацією на процес, – є організація, яка спрямована на структуру керованої системи і системи в цілому. Організація стає необхідним елементом розвитку, а управління розвитком, на відміну від регулювання, завжди є організаційним.

Управляти можна тільки системою. Систему, в якій реалізуються функції управління, називають системою управління. У ній виділяють дві складові системи: управляючу і керовану (рис. 1.1).

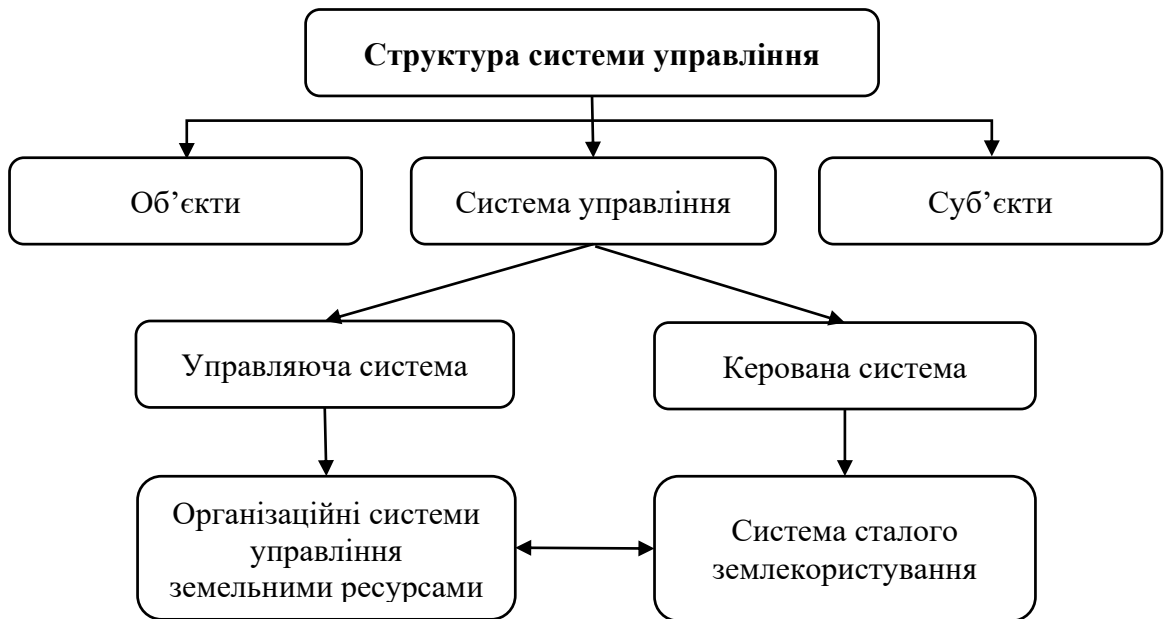

Рис. 1.1.1 Логічна схема структури системи управління

Управляюча система (суб'єкт) здійснює функції управління, а керована є його об'єктом. Якщо управління здійснюється свідомо, то управляюча система створюється суб'єктом управління. Завдання суб'єкта управління полягає саме в тому, щоб спрямувати розвиток об'єкта у бажаному напрямі через управлінський вплив.

Між управляючою і керованою системами мають бути канали зв'язку. Каналом зв'язку до управляючої системи від керованої передається інформація про стан останньої, а у зворотному напрямі – управляюча інформація (управляючий вплив). Отже, управляюча і керована система поєднуються контуром зворотного зв'язку [48, с. 38]

Основною метою управління земельними ресурсами на рівні територіальних громад є їх раціональне й екологічнобезпечне використання, охорона та збереження і відтворення родючості ґрунтів. У досягненні поставлених цілей органи місцевого самоврядування мають використовувати різні методи управління, серед яких вважаємо за доцільне виокремити економічні, організаційні, правові та мотиваційні (рис. 1.1.2). Для ефективного виконання

своїх повноважень представникам громади потрібно мати достовірну інформацію щодо кількості, якості земельних ресурсів, їх правового статусу, форми власності та користування.

Рис. 1.1.2. Механізм управління земельними ресурсами в об'єднаних територіальних громадах [43]

Вивчення системи управління земельними ресурсами, і особливо землекористуванням, в різних соціально-економічних суспільствах є надзвичайно важливим, оскільки ефективність її функціонування чи не найголовніші в системі економічних відносин. Будь-яке суспільство завжди розвивалося на землі залежно від її використання. Аналіз розвитку управління землекористуванням свідчить про те, що воно ґрунтується на поєднанні використання землі як природного ресурсу, територіального базису і основного засобу виробництва; різноманітності форм власності на землю; на державному регулюванні землекористуванням незалежно від їх форм тощо. Разом з тим, за більш як 20 років проведення земельної реформи в Україні наукове середовище та Уряд не визначились із моделлю системи управління земельними ресурсами.

В управлінні земельними ресурсами та землекористуванням мають місце суттєві відмінності, які пов'язані з різними цілями і процесом управління земельними ресурсами як економічною функцією власника (держави) та процесом управління землекористуванням як функцією організації використання земельних ділянок фізичними та юридичними особами. Залежно від специфіки землі, категорій земель і земельних ділянок, їхнього правового режиму виявляються й форми відносин прав власності на землю, які потребують диференційованих підходів до управління земельними ресурсами та землекористуванням. У системі управління земельними ресурсами недостатньо визначити суб'єкт і об'єкт права власності за допомогою набору прав власності на землю, але також важливо визначити способи управління держави – власника та їх вищих управляючих, а також питому вагу їх повноважень [49, с. 21].

Сьогодні ключовою проблемою є не обіг землі, а, насамперед, забезпечення раціонального використання й охорони земельних ресурсів через обіг землі за допомогою визначених управлінських і землевпорядних інструментів та механізмів. Виходячи із ситуації, що склалася в сучасному, особливо сільськогосподарському, землекористуванні України, пропонується використати визначену міжнародними фахівцями комплексну багатфункціональну модель управління земельними ресурсами як план

переходу від існуючої класичної системи управління земельними ресурсами до багатофункціональної. Зокрема, ця система реалізує принципи «від загального до окремого» при проведенні земельної політики держави і підтримує державний інтегрований підхід до землеустрою, який включає усі види діяльності, пов'язані з управлінням земельними і природними ресурсами, необхідні для сталого розвитку територій.

Складовими комплексної багатофункціональної системи управління земельними ресурсами є дві підсистеми: управління земельними ресурсами державою як їх власником та управління землекористуванням, а також, виходячи із структури ринково адаптованої української моделі земельного устрою, – чотири блоки:

1) блок щодо розподілу земельних ресурсів за категоріями земель, типами землекористування, цільовим призначенням, дозволеним використанням, формами власності та правами;

2) блок щодо формування екологічного каркасу системи землекористування як об'єкта охорони навколишнього природного середовища та екології людини;

3) блок щодо формування сталого землекористування як об'єкта господарського використання земель;

4) блок щодо формування землекористування (земельних ділянок та прав на них) як об'єкта економічного обігу (земельний капітал, іпотека, цивільний оборот) економіки країни [49].

На сучасному етапі основні проблеми управління земельними ресурсами полягають у площині реформування державного управління, а саме – в процесах децентралізації, які ще не завершені та мають більше питань, ніж відповідей, оскільки стосуються передачі земель органам місцевого самоврядування, що по суті означає відносно нового суб'єкта управління земельними ресурсами та пов'язані із цим усі ризики та перспективи. Водночас децентралізація неможлива без передачі права розпоряджатися земельними ресурсами територіальним громадам [10].

Управління земельними ресурсами територіальних громад полягає у використанні органами місцевого самоврядування організаційно-економічного механізму безпосередньої дії, що включає зміни законодавства, системи оподаткування, цільових нормативів, соціальних стандартів, критеріїв ефективності тощо, на діяльність суб'єктів господарювання у сфері володіння, розпорядження й користування земельними ресурсами, якими є всі без винятку фізичні та юридичні особи в межах території громади. Для цього необхідно розробити і реалізувати на рівні місцевого самоврядування взаємопов'язану систему правових, адміністративних і економічних заходів, об'єднаних єдиною метою регулювання земельно-майнових відносин, що повинні забезпечувати стабільний, збалансований і ефективний розвиток територіальної громади.

Одним із недоліків державного управління земельними ресурсами в сучасних умовах є відсутність реального розподілу території на землі державної та комунальної власності, що унеможливорює чітке виконання функцій та повноважень щодо управління земельними ресурсами органів влади та органів місцевого самоврядування. У результаті цього відбувається перекриття управлінських функцій.

Очевидно, що державна діяльність у сфері регулювання земельних відносин здійснюється більш широко порівняно з управлінням земельними ресурсами. Тобто регулювання земельних відносин поширюється також на сферу громадських відносин, суміжну з галуззю земельних відносин, якщо це необхідно для забезпечення раціонального використання й охорони земель.

Управління землями сільських, селищних рад є перевагою відповідного органу місцевого самоврядування, що здійснює його при прямому волевиявленні населення. Основною функцією органів місцевого самоврядування є забезпечення самостійного вирішення населенням питань місцевого значення: володіння, користування й розпорядження комунальною власністю, і перш за все – формування об'єктів комунальної власності на землю в межах Земельного кодексу України. Лише за умови належного виконання таких функцій можлива

постановка питання місцевого значення про володіння, користування й розпорядження земельною власністю.

Реформування у сфері земельних відносин та реалізація сучасної земельної політики щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування в Україні пов'язано перш за все з практичним визначенням права власності на землю, розвитком земельного ринку і створенням його інфраструктури, контролем якості землекористування й організацією заходів щодо поліпшення та відновлення земельних ресурсів на рівні територіальних громад [34].

1.2 Нормативно-правове забезпечення системи управління земельними ресурсами на рівні місцевого самоврядування в Україні

Згідно з Конституцією України територіальний устрій держави гарантується на засадах єдності, цілісності її території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів [28]. Земельні ресурси в межах держави є територіальною основою її суверенітету.

Значним поштовхом для прискореного розвитку як загальнодержавного, так і регіонального управління земельними ресурсами стало створення в незалежній Україні спеціального уповноваженого державного органу по земельних ресурсах – Держгеокадастру України, а також прийняття Законів України «Про землеустрій» [20], «Охорону земель» [22], «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [18], «Про оцінку земель» [23], Земельний кодекс України [25] та низка інших законодавчих актів. Це суттєво вплинуло на структуру і зміст управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів у ринкових умовах.

Відповідно до Конституції України [28] єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України, а вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів. Якщо Верховна Рада визначає державну політику в галузі використання і охорони земель, то Кабінету

Міністрів належить її реалізація. Крім цього, уряд виступає як суб'єкт розпорядження землями державної власності, що має також право на викуп земельних ділянок в інших власників для суспільних потреб.

Відповідно до ст. 140 Конституції України [28] обласні ради є органом місцевого самоврядування, що представляють інтереси відповідних територіальних громад на території області, до повноважень яких належить вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин. Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст разом з обласними є районні ради. Органи місцевого самоврядування виконують управлінські функції у сфері земельних відносин відповідно до статей 8-12 Земельного кодексу України [25], Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року (з відповідними змінами) [21].

А.М. Мірошниченко робить слушний висновок, що управління в галузі земельних відносин доцільно визначати як діяльність із використанням державного владного примусу, спрямовану на забезпечення раціонального використання, охорону та відтворення.

Повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі регулювання земельних відносин поділяються на декілька груп. Здійснюючи управлінські функції щодо охорони і раціонального використання земель, рада організовує землеустрій, здійснює контроль за використанням земель, інформує населення про стан і рух земельних ресурсів тощо.

Виконавчу владу здійснюють місцеві державні адміністрації, які вирішують питання використання землі, природних ресурсів та охорони довкілля. Інші земельні функції державних адміністрацій присвячені управлінню земельним фондом на певній території: координації землеустрою, діяльності державних органів земельних ресурсів, державному контролю за використанням та охороною земель тощо [33].

Земельний кодекс України [25], містить в собі цілий розділ VII «Управління в галузі використання і охорони земель». Так, ст. 12 Земельного

кодексу України визначає повноваження сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих органів у галузі земельних відносин. В ній зазначається, що взаємодія суб'єктів управління місцевих органів влади та суспільства є основою успіху щодо реалізації законодавчої та нормативно-правової бази у сфері управління земельними ресурсами.

Закон України «Про землеустрій» [20] визначає правові та організаційні основи діяльності у сфері землеустрою. Він спрямований на регулювання відносин, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами із забезпечення сталого розвитку землекористування.

Закон України «Про охорону земель» [22] визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони довкілля. У ст. 5 йдеться, що органами, які здійснюють регулювання в галузі охорони земель, є Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, а також спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади в межах повноважень, установлених законом.

Закон України «Про оцінку земель» [23] визначає правові засади проведення оцінки земель, професійної оціночної діяльності у сфері оцінки земель в Україні. Він спрямований на регулювання відносин, пов'язаних із процесом оцінки земель, забезпеченням проведення оцінки земель з метою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин у питаннях оцінки земель, інформаційного забезпечення оподаткування та ринку земель. Закон «Про оцінку земель» сприяє створенню прозорої системи оцінки, яка має забезпечити ефективне використання земельних ресурсів та захист інтересів держави, власників та користувачів землі.

Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [18] регулює відносини, пов'язані з дотриманням земельного законодавства та забезпеченням ефективного використання й охорони земельних ресурсів в Україні. Цей закон визначає порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, обов'язки державних органів у сфері земельного контролю, права та обов'язки власників і користувачів земель, а також передбачає порушення земельного законодавства та відповідальність за них.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [19] визначає правові та організаційні засади добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ і міст в Україні. Процедура об'єднання включає обговорення, розробку плану об'єднання, затвердження рішень про об'єднання на місцевих рівнях, а також проведення громадських слухань, щоб забезпечити врахування інтересів місцевого населення.

Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [24] визначає організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю.

Закон України «Про Генеральну схему планування території України» [17] є основним нормативно-правовим актом, що регулює питання просторового розвитку та планування території на національному рівні. Цей документ визначає загальні принципи, підходи та механізми розробки та реалізації генеральної схеми планування території України, яка є стратегічним документом, що враховує екологічні, соціальні та економічні аспекти.

1.3 Сучасний стан функціонування системи управління земельними ресурсами територіальних громад в Україні

Реалізована протягом 2014-2020 років реформа децентралізації влади та дотична з нею адміністративно-територіальна реформа мали на меті:

«формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад». Реформи, які запроваджуються, можуть суттєво сприяти розвитку громад та в цілому країни. Проте, впровадження цих реформ пов'язане з викликами та може мати вплив на різні сфери суспільного та економічного життя. Головна мета реформ полягає в збільшенні можливостей та зобов'язань новоутворених територіальних громад.

У контексті децентралізації варто розглядати не лише фінансові ресурси громади, а в загальному весь ресурсний комплекс на території громади. Відповідно дані ресурси потребують ідентифікації, опису та реєстрації. У подальшому необхідно здійснити аналіз та класифікацію цих ресурсів з метою їх оцінки та планування їх використання, яке має бути раціональним та ефективним в економічному, екологічному та соціальному контексті [38].

12 червня 2020 року Кабінет Міністрів України прийняв 24 розпорядження щодо визначення адміністративних центрів та затвердження територій громад областей. В результаті в країні створено 1469 територіальних громад (в т.ч. 31 ТГ на непідконтрольній території в межах Донецької та Луганської областей) [47], зокрема: 409 міських, 435 селищних та 625 сільських громад (табл. 1.3.1).

Таблиця 1.3.1. Кількість територіальних громад в областях України

Область	Кількість територіальних громад			
	за типами громад			Усього
	міські	селищні	сільські	
Вінницька	18	22	23	63
Волинська	11	18	25	54
Дніпропетровська	20	25	41	86
Донецька	43	14	9	66
Житомирська	12	22	32	66
Закарпатська	11	18	35	64
Запорізька	14	17	36	67
Івано-Франківська	15	23	24	62
Київська	24	23	22	69
Кіровоградська	12	16	21	49

Луганська	20	12	5	37
Львівська	39	16	18	73
Миколаївська	9	14	29	52
Одеська	19	25	47	91
Полтавська	16	20	24	60
Рівненська	11	13	40	64
Сумська	15	15	21	51
Тернопільська	18	16	21	55
Харківська	17	26	13	56
Херсонська	9	17	23	49
Хмельницька	13	22	25	60
Черкаська	16	10	40	66
Чернівецька	11	7	34	52
Чернігівська	16	24	17	57
У всіх областях	409	435	625	1469

Аналіз свідчить, що найбільшу кількість ТГ було створено в Львівській та Одеській областях – 73 і 91 ТГ відповідно. Найменшу – у Сумській (51) та Кіровоградській (49) областях. Склад громад є дуже різноманітним і включає від двох до 569 населених пунктів. Серед утворених ТГ переважають сільські громади – 625 одиниць, селищні складають 435, міські – 409.

Система управління земельними ресурсами ТГ в Україні перебуває в процесі трансформації, що спричинено реформою децентралізації. Вона спрямована на передачу повноважень з управління землями від центральних органів влади до місцевих громад. Метою реформи є формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання якісних і доступних публічних послуг, підвищення прозорості управління та залучення громадян до процесу прийняття рішень [40].

Сфера земельних відносин на сучасному етапі реформування сфер економіки також потребує докорінних змін в управлінні земельними ресурсами. Збільшення чисельності суб'єктів господарювання на землі ініціювало розширення кола учасників земельних відносин, а реформу децентралізації фактично пов'язано з діяльністю ще одного важливого суб'єкта управління на місцевому рівні – ТГ. Тому вкрай актуально постають проблеми реформування земельних відносин. Водночас ці процеси відбуваються за практично

безконтрольного становлення ринкових відносин у земельній сфері, суперечливості чинного земельного законодавства, що певною мірою становить загрози національній безпеці у сфері регулювання земельних відносин і пов'язано з небезпекою втрати земельних ресурсів з різних аспектів (політичного, екологічного та ін.) [34, 27].

Сучасні тенденції розвитку світового землеробства передбачають одночасне вирішення завдань забезпечення населення продуктами харчування та проблем захисту довкілля, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, відновлення родючості ґрунтів. Через це пріоритетним напрямком використання земельних угідь є не максимальна продуктивність сільськогосподарських культур, а підтримання функціональних зв'язків між природними компонентами довкілля. Цьому напрямку повністю відповідає адаптивно-ландшафтна система землеробства, що базується на таких принципах як екологічність, адаптивність, наукоємність та біогенність [26].

Управління земельними ресурсами територіальних громад полягає у використанні органами місцевого самоврядування організаційно-економічного механізму безпосередньої дії, що включає зміни законодавства, системи оподаткування, цільових нормативів, соціальних стандартів, критеріїв ефективності тощо, на діяльність суб'єктів господарювання у сфері володіння, розпорядження й користування земельними ресурсами, якими є всі без винятку фізичні та юридичні особи в межах території громади. Для цього необхідно розробити і реалізувати на рівні місцевого самоврядування взаємопов'язану систему правових, адміністративних і економічних заходів, об'єднаних єдиною метою регулювання земельно-майнових відносин, що повинні забезпечувати стабільний, збалансований і ефективний розвиток територіальної громади.

Одним із недоліків державного управління земельними ресурсами в сучасних умовах є відсутність реального розподілу території на землі державної та комунальної власності, що унеможливорює чітке виконання функцій та повноважень щодо управління земельними ресурсами органів влади та органів

місцевого самоврядування. У результаті цього відбувається перекриття управлінських функцій.

Управління землями сільських, селищних рад є перевагою відповідного органу місцевого самоврядування, що здійснює його при прямому волевиявленні населення. Основною функцією органів місцевого самоврядування є забезпечення самостійного вирішення населенням питань місцевого значення: володіння, користування й розпорядження комунальною власністю, і перш за все – формування об'єктів комунальної власності на землю в межах Земельного кодексу України. Лише за умови належного виконання таких функцій можлива постановка питання місцевого значення про володіння, користування й розпорядження земельною власністю [7, 29].

Необхідність розширення кола повноважень щодо розпорядження землями сільських, селищних рад на благо розвитку місцевого співтовариства очевидна. Однак, як відомо, на території таких адміністративно-територіальних одиниць існують об'єкти з різними видами прав на землю. ЗКУ визначив землі різних категорій, які, відповідно до чинного законодавства, не можуть належати до комунальної власності. Їхні межі визначають під час розподілу земель державної та комунальної власності. Тобто чіткий поділ на землі державної та землі комунальної власності є необхідною умовою для реалізації органами місцевого самоврядування повноважень щодо розпорядження землями, які передбачено передати в комунальну власність.

Маючи значний фонд перерозподілу земель у власності, в органів місцевої влади з'являється можливість забезпечувати перспективи розвитку ОТГ, вирішувати проблеми, пов'язані з будівництвом промислових підприємств, зон відпочинку, парків, житла тощо. Якщо місто або сільський округ не має земельного фонду для свого розвитку, органам місцевого самоврядування доводиться, у разі потреби, викупувати земельні ділянки [34].

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Аналіз системи управління земельними ресурсами територіальних громад Харківської області

Земельні ресурси України відіграють ключову роль в економіці країни та володіють значним потенціалом для подальшого розвитку. Україна – найбільш розорана країна в Європі: рівень розораності становить 54%, в той час як середній показник по Європі становить лише 35%. В останні роки в Україні спостерігається тенденція до зменшення сільськогосподарських угідь, однак за останні десять років площа ріллі зросла на 87,4 тис. га. Цей ріст може бути вигідним для аграрного сектору, але одночасно несе ризики для екології. Таким чином, баланс між економічними та екологічними аспектами повинен стати пріоритетом в управлінні земельними ресурсами, особливо в регіонах з високою розораністю земель.

Земельні ресурси Харківщини займають 5,2 % території України, а сільськогосподарські угіддя складають 76,7 % площі області. Це один із найвищих показників серед областей Лісостепової зони України, у зв'язку з цим управління земельними ресурсами в області, має бути спрямоване на підвищення ефективності та екологічності використання сільськогосподарських угідь в об'єднаних територіальних громадах

Харківська область займає третє місце за обсягом сільськогосподарських угідь, з яких 81,4 % становить рілля, що підкреслює дуже високий рівень сільськогосподарського освоєння земель. Це формує потужну базу для аграрного виробництва, тому важливо провести аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів Харківської області, особливо в умовах створення в 2020 році об'єднаних територіальних громад та оцінити перші їх роботи.

У процесі управління земельними ресурсами створюється процес господарювання і проводяться певні заходи. Результати від них формують ефект. Ефект – результат, наслідок будь-яких дій. Ефект створює абсолютний показник

результату будь-якої дії чи діяльності. Його зображають у підвищенні врожайності чи прирості продуктивності худоби.

На сьогодні, в земельному законодавстві відсутнє чітко сформоване визначення поняття ефективного використання земель, а також відсутні правові норми, які б його регулювали. Ефективність використання та ефективне використання земельних ресурсів – поняття, які не є тотожними, хоча обидва вони обґрунтовуються на принципах раціональності. В. Трегобчук вважає, що сутність раціонального використання сільськогосподарських угідь полягає в отриманні високих сталих урожаїв сільськогосподарських культур за умов мінімізації затрат на одиницю продукції, збереження та примноження продуктивної сили землі як аграрного ресурсу, її охорони і захисту як складника довкілля, відтворення корисних властивостей ґрунтового покриву [9].

У вузькому сенсі економічна ефективність використання землі є результатом порівняння здобутих результатів з площею або вартістю землі. У широкому сенсі ефективність використання землі проявляється не тільки в збільшенні результатів сільськогосподарського виробництва, а й у зниженні витрат, підвищенні родючості ґрунту, якості продукції, а також дотриманні екологічних умов виробництва [52, с. 256].

Ефективність управління земельними ресурсами визначається насамперед тим, наскільки результативно ці ресурси використані для виробництва сільськогосподарської продукції на певній території. Згідно з даними таблиці 2.1.1, виробництво пшениці в Харківській області є високорозвиненим.

Таблиця 2.1.1 Виробництво пшениці у підприємствах Харківської області в 2021 р.

	Площа зібрана, га		Обсяг виробництва (валовий збір) у масі після доробки, ц		Урожайність, ц з 1 га площі зібраної	
	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020	2021	2021 у % до 2020
Харківська область	498 542	111,1	24 446 563	106,1	49,0	95,3
райони:	-	-	-	-	-	-

Богодухівський	60 240	106,7	2 884 418	97,0	47,9	90,9
Ізюмський	107 303	112,9	5 187 665	113,8	48,	100,8
Красноградський	58 698	110,9	3 133 625	104,6	53,4	94,3
Куп'янський	82 240	110,1	4 084 058	111,4	49,7	101,2
Лозівський	83 487	123,4	3 902 493	122,2	46,7	98,9
Харківський	38 763	107,3	1 890 148	96,7	48,8	90,2
Чугуївський	67 811	103,4	336 455	91,1	49,6	88,1

Джерело: [8]

За підсумками 2021 року, в усіх районах Харківської області спостерігалось стабільне зростання площі ріллі, відведеної під пшеницю, а також зростання валового збору зерна, порівнюючи з 2020 роком. Середня урожайність у 2021 році дещо впала, але у Богодухівському та Куп'янському районах вона навіть перевищила показники попереднього року, склавши відповідно 47,9 та 49,7 ц/га. У Чугуївському районі площа збирання пшениці зросла на 3,4% порівняно з 2020 роком, однак валовий збір зменшився до 3 364 155 центнерів, що на 8,9% менше. Урожайність даної культури у Чугуївському районі була на рівні 49,6 ц/га, що вище за середньо обласну урожайність на 0,6 ц.

Такі результати свідчать про високу економічну ефективність використання ріллі в Харківській області. Водночас висока розораність підкреслює важливість охорони земельних ресурсів для збереження їх родючості та природних властивостей, що можна досягти шляхом впровадження сучасної системи управління земельними ресурсами в територіальних громадах.

Ефективність використання сіножатей та пасовищ можна оцінити, проаналізувавши розвиток тваринництва в регіоні (див. таблицю 2.1.2).

Таблиця 2.1.2. Виробництво продукції тваринництва у підприємствах Харківської області по районах у січні 2022 року

	Жива маса сільськогосподарських тварин, реалізованих на забій		Обсяг виробництва (валовий надій) молока		Кількість одержаних яєць від птиці свійської	
	ц	у % до січня 2021 р.	ц	у % до січня 2021 р.	ц	у % до січня 2021 р.
Харківська область	39125	100,3	212068	105,3	к	к
райони:	-	-	-	-	-	-
Богодухівський	2359	101,9	12427	73,2	-	-

Ізюмський	16962	146,7	41279	103,9	-	-
Красноградський	2565	164,9	44943	114,5	К	111,2
Куп'янський	3737	85,8	59722	106,4	-	-
Лозівський	1069	154,5	К	104,5	-	-
Харківський	4669	70,5	К	117,9	К	142,4
Чугуївський	7864	65,8	34427	106,3	-	-

Джерело: [44]

У січні 2022 року в Харківській області реалізували 39 125 центнерів сільськогосподарських тварин живою масою, що на 0,3% більше, ніж у січні 2021 року. Виробництво молока за цей період досягло 212 068 центнерів, перевищивши показники попереднього року на 5,3%. У Чугуївському районі, хоча реалізація тварин живою масою зменшилася на 34,2% порівняно з січнем 2021 року, валовий надій молока зріс на 6,3% і склав 34 427 центнерів, що вище за середньообласний темп приросту. Це результати про підвищення ефективності тваринництва, зокрема молочного скотарства, що, у свою чергу, опосередковано вказує на зростання економічної віддачі від використання синожатей і пасовищ у регіоні.

Цю тезу підтверджує і збільшення чисельності великої рогатої худоби (ВРХ) по області. Як показано у таблиці 2.1.3, у січні 2022 року поголів'я ВРХ зросло на 3,2% порівняно з аналогічним періодом 2021 року, а чисельність корів зросла на 1,5%, досягнувши 32 284 голів.

Таблиця 2.1.3 Кількість сільськогосподарських тварин у підприємствах¹ Харківської області по районах станом на 1 лютого 2022 року

	Велика рогата худоба				Свині		Птиця свійська	
	усього		У т.ч. корови		голів	у % до 01 лютого 2021 р.	тис. голів	у % до 01 лютого 2021 р.
	голів	у % до 01 лютого 2021 р.	голів	у % до 01 лютого 2021 р.				
Харківська область	81883	103,2	32284	101,5	119017	88,8	1259,9	94,6
райони:	-	-	-	-	-	-	-	-
Богодухівський	6479	96,1	2 792	89,9	11 371	93,6	к	90,3
Ізюмський	17 006	103,6	5 773	101,4	К	96,5	к	86,6
Красноградський	16 055	103,7	6 314	103,1	6 805	76,4	к	114,8
Куп'янський	20 573	105,7	7 780	100,4	К	К	к	60,3

Лозівський	2 815	96,9	1 295	99,5	К	115,9	-	-
Харківський	4 364	102,4	1 981	105,2	20 774	100,3	к	95,2
Чугуївський	14 591	103,8	6 349	106,7	53 347	79,4	к	99,0

Джерело: [44]

Чугуївський район продемонстрував найбільший приріст: чисельність ВРХ тут зросла на 3,8%, до 14 591 голів, а поголів'я корів збільшилося на 6,7%, досягнувши 6 349 голів, що є найвищим темпом зростання в області.

З 2015 року в рамках реформи децентралізації здійснюється трансформація механізмів і процесів, що забезпечують функціонування та розвиток територіальних громад в Україні. Водночас відбувається укрупнення територіальних одиниць базового рівня, а нині й районів, також надається додаткове повноваження ТГ.

Хоча в Україні процес децентралізації триває з 2015 року, територіальні громади Чугуївського району Харківської області були створені лише у 2020 році. Ці громади суттєво відрізняються за кількістю населених пунктів, площею та чисельністю населення. На другому місці за кількістю населених пунктів знаходиться Зміївська міська територіальна громада, яка об'єднує 60 міст, селищ і сіл. Її площа становить 792,6 кв. км, а населення, найбільше серед громад Чугуївського району, становить 41 404 особи [30].

Дослідження ефективності використання та якості управління земельними ресурсами в територіальних громадах (ТГ) Харківської області дозволило оцінити їх поточний стан і перспективи, які можна описати так:

- Сільськогосподарські угіддя Харківської області використовуються з високою ефективністю для виробництва аграрної продукції. Так, за підсумками 2021 року, в усіх районах області відзначено стійке зростання площі ріллі під пшеницею, а в деяких районах збільшилися валові збори пшеничного зерна, порівняно з 2020 роком. Крім того, зросли обсяги виробництва тваринницької продукції.
- Спостерігається розвиток територіальних громад, що є прямим результатом впровадження реформи децентралізації.

Загальна площа території Харківської області становить 3141,85 тис. га. Із неї сільськогосподарські угіддя займають 2411,03 тис. га, лісовкриті площі – 417,25 тис. га, забудовані – 124,84 тис. га, відкриті землі без рослинного покриву і заболочені – 65,79 тис. га, території, що покриті поверхневими водами – 60,74 тис. га (за даними ГУ Держгеокадастру в Харківській області).

У складі сільськогосподарських угідь рілля складає 1932,36 тис. га (80,1 % до площі с/г угідь), сінокосів і пасовищ – 421,86 тис. га (17,5 %), перелогів – 7,59 тис. га (0,3 %), багаторічних насаджень – 49,22 тис. га (2,0 %). Понад 90 % сільськогосподарських угідь області займають чорноземи, на 1 особу населення припадає 0,71 га чорноземних ґрунтів. Структуру земельного фонду Харківської області наведено в табл. 2.1.4.

Таблиця 2.1.4. Структура земельного фонду Харківської області

Основні види земель та угідь	2023 рік	
	усього, тис. га	% до загальної площі території
Загальна територія	3 141,85	100
у тому числі: 1. Сільськогосподарські угіддя, з них:	2 411,03	76,7
рілля	1 932,36	61,5
перелоги	7,59	0,2
багаторічні насадження	49,22	1,6
сіножаті та пасовища	421,86	13,4
2. Ліси та інші лісовкриті площі	417,25	13,3
з них вкриті лісовою рослинністю	377,93	12,0
3. Забудовані землі	124,84	4,0
4. Відкриті заболочені землі	32,02	1,0
5. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, галькою, голими скелями)	33,77	1,1
6. Інші землі	122,94	3,9
Усього земель (суша)	3081,11	98,1
Території, що покриті поверхневими водами	60,74	1,9

В Україні залишається проблема високої розораності земель, оскільки надмірне розорювання призводить до деградації ґрунтів, втрати біорізноманіття та посилення ерозійних процесів. За даними Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» Національної академії аграрних наук України, сталий розвиток агропромислового сектору

безпосередньо залежить від оптимального співвідношення типів земельних угідь. Вважається оптимальним, коли відношення дестабільних факторів (рілля, сади) до стабільних (природні кормові угіддя, ліси, лісосмуги) не перевищує одиниці. До цього рахунку не входять урбанізовані та техногенно змінені території. Це означає, що оптимальна розораність земель області не має перевищувати 40%, а частка ріллі від площі сільськогосподарських угідь 50% [45].

Сільськогосподарське освоєння території Харківської області досягло 76,3%, розораність території – 61,1%, розораність сільськогосподарських угідь – 80,1%, лісистість – 13,3%. Це середні показники, які в окремих регіонах області сягають більших величин. Райони, що розташовані в Лісостеповій зоні (0,1, 02, 03 ґрунтово-екологічні райони) розорані в середньому на 58,3%, а в степовій зоні (04, 05, 06) - 66,2%. Сучасний стан структури ландшафтів Лісостепової зони Харківської області у розрізі ґрунтово-екологічних районів наведено в табл. 2.1.5.

Таблиця 2.1.5. Сучасний стан структури ландшафтів Лісостепової зони Харківської області у розрізі ґрунтово-екологічних районів

Ґрунтово-екологічні райони	Сільськогосподарська освоєність	Розораність	Лісистість	Кормові угіддя	Водні території	К-т екологічної стабільності	К-т антропогенного навантаження	Сумарний потенціал змиву ґрунту
ЛС-1	0,78	0,65	0,15	0,01	0,01	0,34	3,54	27,8
ЛС-2	0,54	0,41	0,17	0,02	0,02	0,40	3,45	28,4
ЛС-3	0,80	0,65	0,11	0,14	0,02	0,31	3,51	21,6

Джерело: [17]

Аналізуючи дані таблиці 2.1.5, встановлено, що сільськогосподарська освоєність земель Лісостепу Харківського регіону перевищує екологічно обґрунтовані межі (для порівняння: розораність території США – 15,8%, сільськогосподарських угідь – 35,9%, розораність території Великобританії – 28,1%). Дуже мала частка кормових угідь 12,7% і лісовкритих площ 17,0%, що також не відповідає екологічним показникам, тоді як у розвинутих країнах світу кормові угіддя займають у Великобританії – 62,7%, Німеччині – 30,2%. Проте, якщо територія організована навіть з оптимальним співвідношенням угідь, але

без урахування рельєфу, властивостей ґрунту та інших природно-антропогенних умов, на ній розвиватиметься деградація земель. Тому одні кількісні характеристики того, що знаходиться на території агроландшафту, не дають можливості екологічно врівноважити його. Агроландшафт, усередині або зовні якого по-різному розміщені ті ж самі угіддя, може мати різну екологічну стійкість [23, с. 88]

2.2 Сутність та підходи до проведення оптимізації земель територіальної громади

Оптимізація використання земель територіальної громади – це комплекс заходів, спрямованих на раціональне використання земельного фонду з метою досягнення максимальної соціальної, економічної та екологічної ефективності. Вона передбачає впорядкування землекористування, усунення неефективного використання земель, а також створення умов для їхнього сталого розвитку.

У провідних країнах світу оптимізації землекористування приділяється важливе значення. При цьому, її метою є створення ефективного управління використанням земельних ресурсів, із захистом природного середовища та досягненням балансу між екологічними й економічними прибутками [1, 2]. В Україні під оптимізацією землекористування розуміють процес, спрямований на поліпшення використання землі, та за якого підтримується відносно стійкий екологічний стан і зберігається родючість ґрунтів. Цьому питанню присвячено багато праць вітчизняних учених – Д. Добряка, О. Канаша, С. Осипчука, О. Дороша, В. Кривова, але єдиного підходу до шляхів її реалізації немає. Особливої уваги заслуговують підходи А. М. Третяка та Е. Гойке, І Риборські, де пропонується обчислювати коефіцієнти антропогенного навантаження та екологічної стійкості як базові показники, які вказують на екологічну збалансованість агроландшафтів, їх стійкість і ступінь перетворення під впливом господарської діяльності. Поряд із цим недостатньо розкриті питання щодо застосування цих коефіцієнтів для управління земельними ресурсами

територіальної громади, в тому числі для досягнення екологічної рівноваги агроландшафтів регіону.

Оптимізація землекористування повинна спиратися на ряд принципів, які є основою для його раціоналізації, зокрема:

- економічна ефективність повинна бути максимальною, природні втрати – мінімальними;
- необхідність розроблення системи економічних стимулів і рівня збитків при дотриманні або порушенні принципів раціонального землекористування;
- необхідність комплексного урахування природних факторів разом із виробничою діяльністю людини;
- встановлення норм антропогенного навантаження на земельні ресурси та контроль за їх дотриманням;
- екологічний моніторинг земельних ресурсів, що залучено у господарське використання;
- підвищення ефективності використання природних ресурсів і умов одночасно із нормуванням негативного впливу на довкілля.

Оптимізація використання земель має враховувати регіональні природні умови і якісні властивості ґрунтів. Рівень можливої придатності земель для певного використання повинен визначатися економічною доцільністю, з обов'язковим додержанням пріоритету екологічної безпеки [7].

Сутність оптимізації землекористування, як зазначено вище, полягає в комплексному розв'язанні проблем забезпечення раціонального використання землі. Виділяють кілька підходів до практичної реалізації оптимізації цього процесу. Так, у науковій літературі фізико-географічного або екологічного спрямування дане питання розглядається в контексті складової оптимізації природного середовища – роботи Ю. Махортова, О.О. Молчанова, Ю. Одума, Н.Реймерса, де розроблено рекомендації щодо оптимізації структури земельних угідь за окремими природними зонами України [50]. У випадку, коли поняття

«оптимізація природного середовища» включає і складові, спрямовані на знаходження оптимального варіанту природокористування на рівні ландшафту, мова йде про екологічну оптимізацію ландшафту. Однак, слід відзначити складність практичного застосування цих рекомендацій на рівні ТГ, оскільки:

а) розроблені показники стосуються усієї природної зони і потребують суттєвого коригування на рівні ТГ;

б) дані рекомендації віддалені від практики землекористування ТГ, зокрема не охоплюють усі категорії земель та види угідь, за якими ведеться облік земель в Україні.

В роботах інших учених, зокрема А.М. Третяка, Й.М. Дороша, Н.О. Капінос, пропонується визначати показники оптимального землекористування на основі природно-сільськогосподарського районування, розпочинаючи від вищих одиниць до нижчих. До найбільш суттєвих факторів, які визначають стан використання земель, відносять склад земельних угідь та необхідність його балансування.

Саме реалізація оптимального варіанту співвідношення земельних угідь в структурі земельного фонду окремої ТГ з метою їх використання в еколого-безпечному режимі і розглядається у даному дослідженні як важлива передумова проведення оптимізації землекористування. В якості критеріїв ступеня оптимальності розподілу земельних угідь використовуються коефіцієнт екологічної стабільності землекористування, коефіцієнт антропогенного навантаження та коефіцієнт розораності території ТГ. Перший коефіцієнт дозволяє оцінити ступінь антропогенного навантаження на землі – високий, помірний, низький; другий – дає змогу оцінити вплив наявного складу земельних угідь на екологічну стабільність території, стійкість якої залежить від ступеня сільськогосподарського освоєння земель, розораності й інтенсивності використання угідь; третій – виявити ступінь розораності території. У сукупності ці коефіцієнти дозволяють зробити висновок щодо екологічної стійкості агроландшафтів у межах територіальної громади та обґрунтувати комплекс робіт для оптимізації землекористування з метою формування екологічно стійкого

агроландшафту – агроландшафту, що містить оптимальне співвідношення різних видів угідь та сформований режим їх використання.

Таким чином, проведення оптимізації землекористування дозволить впорядкувати структуру земельного фонду для сприяння формуванню екологічно стійкого агроландшафту, що, у свою чергу, підвищить родючість ґрунтів та ефективність землекористування.

2.3 Охорона земель територіальних громад Харківської області

Згідно Закону України «Про охорону земель», «охорона земель – це система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.» [22].

Як вказано в ст. 164 Земельного кодексу України – охорона земель включає:

- обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування;
- захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб;
- захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;
- збереження природних водно-болотних угідь;
- попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів;

- консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь. [25, ст.164].

Нормативи щодо якісного стану та гранично допустимого забруднення ґрунтів стосуються антропогенних навантажень тільки хімічної природи, а нормативи щодо меліоративного, фізичного, механічного та інших видів навантажень взагалі відсутні [4]. Законом України «Про охорону земель» визначено, що перелічені вище нормативи встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про охорону земель» визначено принципи державної політики у сфері охорони земель, основними з яких є забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу; пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва та інші [22].

Контроль за використанням та охороною земель полягає в забезпеченні додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянами земельного законодавства України.

Державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Державний контроль за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [18, ст. 5].

На сучасному етапі інтенсифікації землеробства основною проблемою є не тільки отримання високих врожаїв сільськогосподарських культур, а й забезпечення їх стабільності, яка потребує збереження родючості ґрунтів та

подальшого її підвищення з ціллю нарощування продовольчого потенціалу країни.

В останні роки в сільському господарстві переважала незбалансована система землеробства, що призвела до суттєвого виснаження ґрунтів, зокрема до втрати гумусу і поживних речовин.

На землях Харківщини проблема ерозії ґрунтів стає дедалі гострішою. Особливо ускладнює ситуацію те, що область перебуває в зоні середньої небезпеки вітрової ерозії. Це означає, що обробка ґрунту під час сільськогосподарських робіт часто сприяє видуванню верхнього родючого шару ґрунту, що призводить до його деградації [35, 13].

Водна й вітрова ерозії є найвпливовішим фактором зниження продуктивності земельних ресурсів, деградації агроландшафтів, що перетворилося на надзвичайне явище сьогодення, яке безпосередньо загрожує самому існуванню ґрунту як головного засобу сільськогосподарського виробництва та незмінного компонента біосфери. Це зумовлено характером сільськогосподарського використання земель, при якому створюються передумови для інтенсивного розвитку деградаційних процесів і, насамперед, ерозійних [14].

Сьогодні немає точних даних щодо загальної площі деградованих (підданих впливу ерозії) та малородючих сільськогосподарських земель в Україні. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру щорічно дає показник 1,1 млн га на основі статистичної звітності, однак повноцінний моніторинг не ведеться [12]. За підрахунками та обґрунтуваннями науковців Д. С. Добряка, О. П. Канаша, Д. І. Бабміндри, І. А. Розумного, площа деградованих та інших малородючих ґрунтів становить 6,5 млн га, тобто розбіжність з офіційними даними становить майже 6 разів [16].

Ефективне сільськогосподарське виробництво можливе лише за умови припинення еродування ґрунтів. Необхідно створювати протиерозійно упорядковані агроландшафти, що можливо лише за допомогою інженерних методів на підставі опрацьованих проєктів.

Наслідки збройного вторгнення Російської Федерації мають негативний вплив на здатність сільського господарства адаптуватися до зміни клімату. Це актуалізує задачу збалансованого використання земельних ресурсів, забезпечення їх належної якості, насамперед здоров'я ґрунтів. Війна суттєво вплинула на стан ґрунтів у Харківській області, завдавши значних екологічних збитків та порушивши природні процеси, необхідні для збереження родючості. Бойові дії та використання важкої техніки призвели до механічного руйнування ґрунтового покриву: утворення вирв, ущільнення ґрунту та порушення його структури. Це негативно впливає на здатність ґрунтів утримувати воду та забезпечувати доступ повітря до кореневої системи рослин, знижуючи потенційну врожайність у майбутньому.

Важливим аспектом є хімічне забруднення ґрунтів через залишки боєприпасів, розриви снарядів, витіки палива та інших токсичних речовин. Вибухові речовини та продукти їх розпаду, важкі метали, залишки палива, масла та інші токсичні сполуки глибоко проникають у ґрунт, накопичуючись у ньому і роблячи його непридатним для сільськогосподарського використання на довгий час. Це забруднення може також проникати у ґрунтові води, що загрожує водним ресурсам та здоров'ю населення.

Оцінити масштаб втрат покликаний проєкт «Фіксація шкоди, завданої природним комплексам Харківської області внаслідок війни», підтриманий Екологічною ініціативою Міжнародного фонду відродження (EPAIU) за фінансування Швеції. Вони використовують космічні знімки та географічні інформаційні системи (ГІС) для визначення шкоди, завданої війною природним комплексам Харківській області [51].

ГІС-технології надають інструменти для збирання, аналізу та візуалізації просторових даних, що є критично важливим для оцінки наслідків війни на стан ґрунтового покриву. Завдяки ГІС можливо відслідковувати динаміку змін ґрунтів, виявляти забруднені ділянки та оцінювати масштаби пошкоджень (рис. 2.3.1).

Рисунок 2.3.1. Космічний знімок території Харківської області (22 березня 2022 року) [51]

З метою проведення ефективної політики у сфері охорони земель необхідно сформувати програму заходів з очищення та відновлення земельних ділянок, постраждалих від збройної агресії Російської Федерації та запровадити пілотні проєкти очищення найбільш забруднених територій, заходи з консервації, рекультивації та поліпшення земель [15].

Боротьба із ерозією. Особливості проєктування протиерозійних заходів на небезпечних для прояву ерозії територіях області традиційно мають враховувати наявність лісосмуг, як крупних лінійних рубежів, які потребують відновлення. Досить раціональним рішенням в даній ситуації виглядає і можливість додаткового регулювання структури сільгоспугідь в земельному фонді та структури посівних площ ріллі з метою протиерозійного захисту території.

Довжина лісосмуги на 1 га ріллі в середньому по області складає 9,3 м. Визначено, що більш густій мережі лісових смуг відповідають менші значення еродованості ріллі. З огляду на це, можна зробити висновок про недостатнє забезпечення території районів Харківської області лінійними протиерозійними об'єктами. Зниження родючості ґрунтів у даний час є однією з головних проблем в землеробстві області і потребує негайного вирішення [42].

Орні землі Харківської області характеризуються значним середньорічним зливом ґрунту, який перевищує 5 т/га. Щорічно це призводить до втрат гумусу в середньому до 0,5 т, а поживних речовин – 0,6 т з 1 га, які не компенсуються внесенням добрив. Внаслідок цього врожайність культур на еродованих землях знижується на 20–60% порівняно з ділянками, де ерозія відсутня. Охорона ґрунтів від ерозії має на меті збереження їхньої родючості та цілісності, а також забезпечення екологічної стабільності у районах області, де ерозія становить найбільшу загрозу [15].

Одним із заходів, направлених на охорону земель, є проведення робіт з консервації та рекультивації земель.

Пунктом 2 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» (надалі – Рішення), введеного в дію Указом Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022, центральним та місцевим органам виконавчої влади, за участю органів місцевого самоврядування, доручено вжити додаткових заходів щодо забезпечення консервації деградованих та малопродуктивних і техногенно забруднених земель[41].

За інформацією Головного управління Держгеокадастру у Харківській області в регіоні підлягають консервації деградовані, малопродуктивні землі на загальній площі 2,6 тис. га, з них підлягають консервації, деградовані землі складають 1,4 тис. га, малопродуктивні – 1,2 тис. га, техногенно забруднені землі в області відсутні [15].

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку консервації земель» від 19 січня 2022 р., консервація земель здійснюється шляхом припинення їх господарського використання на визначений термін та її залуження або заліснення [39].

З огляду на ситуацію, що виникла внаслідок військової агресії Російської Федерації, необхідно переглянути площі деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель у регіоні. Це можливо лише після проведення

детальних обстежень на територіях, які були деокуповані або де ще тривають активні бойові дії. Така оцінка дозволить точно визначити обсяг та характер пошкоджень, а також допоможе ефективно планувати відновлювальні заходи для збереження земельних ресурсів області.

Хімічна меліорація. Хімічну меліорацію вважають одним із основних заходів підвищення родючості ґрунтів, оскільки вона – базова складова загальної системи управління родючістю кислих ґрунтів.

У Харківській області є 152,2 тис. га кислих ґрунтів. Вони поширені переважно на півночі й у західно-північній частині області, зокрема: у Харківському районі – 21,4 тис. га, Золочівському – 18,8 тис. га, Краснокутському – 23,5 тис. га, Валківському – 16,3 тис. га, Богодухівському – 13,2 тис. га. Серед земель сільськогосподарського призначення кислі ґрунти займають біля 82 тис. га. Втім, в останні роки вапнування в області майже не проводять, за виключенням поодиноких випадків. Відсутність вапнування кислих ґрунтів призводить до зниження їхньої продуктивності через погіршення агрохімічних та екологічних властивостей [15].

З огляду на вимогу вапнування сильнокислих ґрунтів через три роки, середньокислих – через п'ять років, а також підтримувального вапнування близьких до нейтральних ґрунтів через 8 років, окреслюється потреба доведення щорічного вапнування цих ґрунтів в обсязі до 48,7 тис. га.

У сучасних умовах, коли в аграрному секторі значно збільшилась частка приватних господарств, агро меліоративні заходи з відтворення родючості кислих ґрунтів та їхніх екологозахисних функцій повинні бути спрямовані на максимальне енерго- та ресурсозбереження. Ефективно це може бути досягнуто за використання новітніх ресурсозберезувальних технологій. Зокрема на слабокислих ґрунтах доцільно проводити так зване «підтримувальне» вапнування із внесенням 1 т вапна на гектар сівозмінної площі раз на 5 років (табл. 2.3.1).

**Таблиця 2.3.1 Орієнтовні обсяги хімічної меліорації (вапнування) в
Харківській області**

Загальна площа ґрунтів, що підлягають вапнуванню, тис. га			Потреба у вапні, тис. т		
всього	сильнокислі та середньокислі	слабокислі	традиційна	“підтримувальне” вапнування	локальна меліорація
132	36	99	180	70	15

Ця технологія передбачає перед внесенням у ґрунт ретельне перемішування вапна з відповідними дозами органічних добрив, що сприяє його більш тривалій, або пролонгованій дії нейтралізації фізіологічно кислих мінеральних добрив і запобігає подальшому підкисленню ґрунтів.

Обов’язковою складовою цієї технології є фітомеліорація, яка включає підбір і розташування в сівозміні сільськогосподарських культур, що витримують і непогано розвиваються в кислому середовищі ґрунту, тобто більш толерантних до високої кислотності. У подальшому на слабокислих ґрунтах треба перейти на високорентабельну і прибуткову ресурсозберезувальну технологію локальної меліорації. В масштабах держави це дозволить зекономити енергетичні і матеріальні ресурси, які витрачають на хімічну меліорацію слабокислих ґрунтів, щонайменше на 60-80% і підвищити їх продуктивність на 35-40% [42].

**РОЗДІЛ 3. ОПТИМІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ
МАЛОДАНИЛІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ УПРАВЛІННЯ
ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
РІВНОВАГИ АГРОЛАНДШАФТІВ**

**3.1 Загальні відомості про Малоданилівську територіальну громаду
Харківської області**

Об'єктом дослідження роботи визначено земельні ресурси Малоданилівської територіальної громади Харківської області.

Малоданилівська територіальна громада в Харківській області була створена 12 липня 2017 року в результаті об'єднання Малоданилівської селищної та Черкасько-Лозівської сільської рад згідно рішення «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Громада стала першою об'єднаною територіальною громадою Харківського району Харківської області. Адміністративним центром новоутвореної громади було визначено селище Мала Данилівка. [45].

Малоданилівська громада розташована на північному заході Харківської області, в лісостеповій зоні з помірним кліматом та пересічним рельєфом. Вона межує з містами Дергачі та Харків (рис. 3.1.1), до центру якого лише 12 км. Громада має зручне транспортне сполучення завдяки залізничним станціям «Підміська» та «Лозовенька» та близькості до Харківської кільцевої дороги. Через територію протікають річки Лопань та Лозовенька з Лозовеньківським водосховищем.

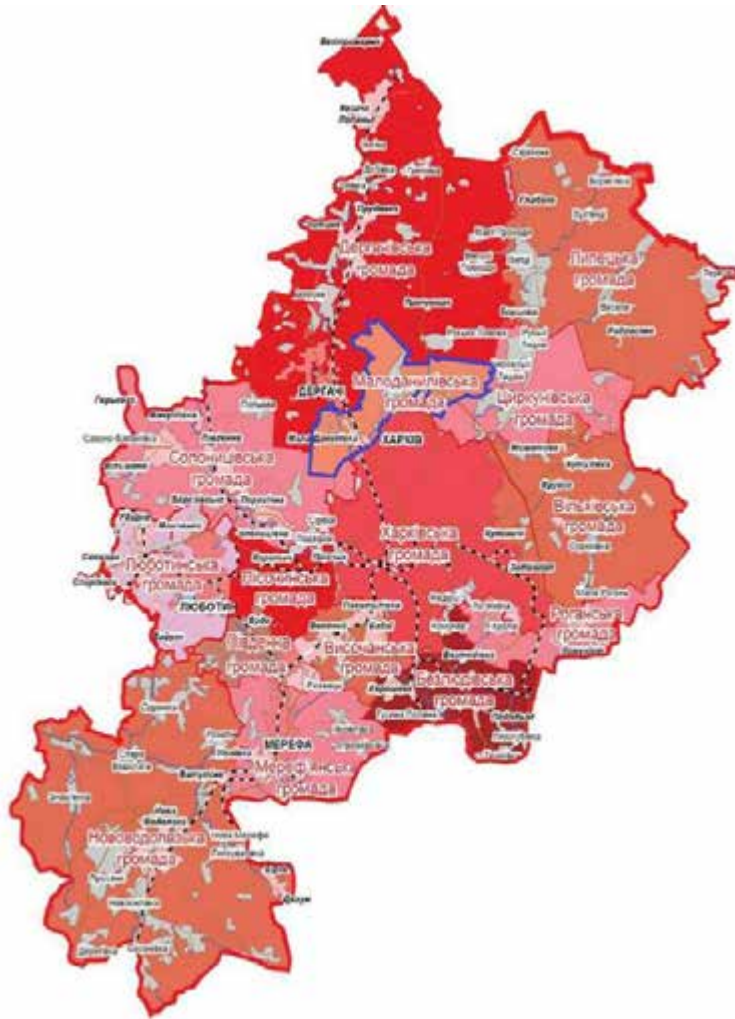

Рисунок 3.1.1. Розташування Малоданилівської територіальної громади [31]

До складу Малоданилівської територіальної громади входить 7 населених пунктів (рис. 3.1.2):

- селище Мала Данилівка;
- село Черкаська Лозова;
- селище Лісне;
- село Лужок;
- село Караван;
- село Чайківка;
- село Зайченки.

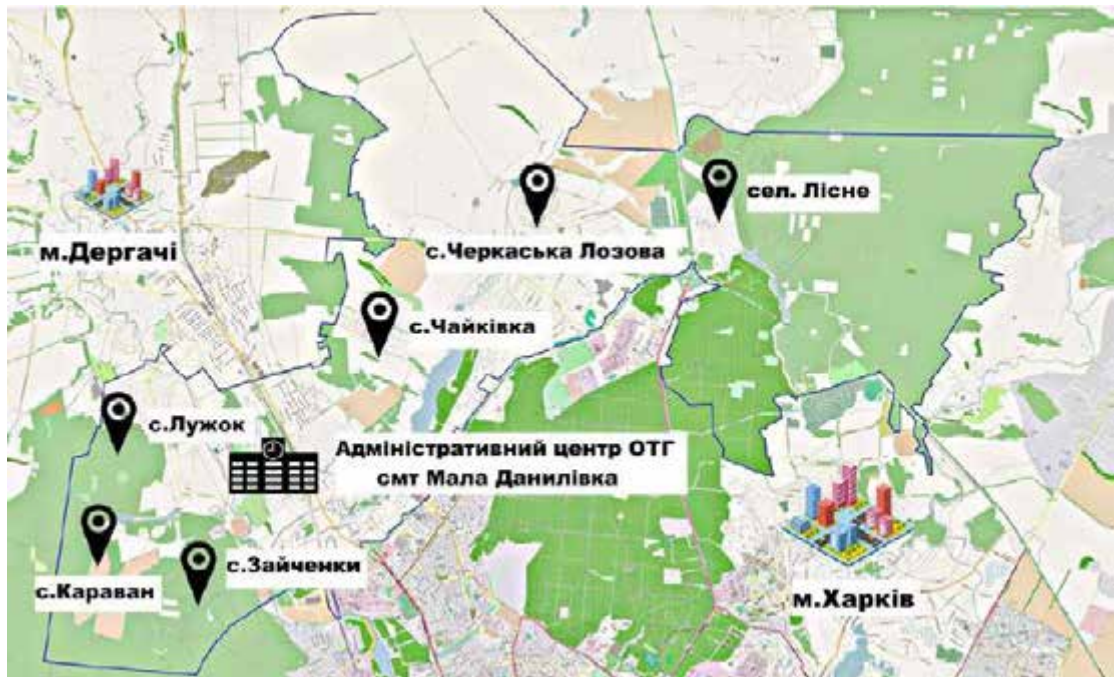

Рисунок 3.1.2. Склад територіальної громади [31].

Малоданилівська громада володіє значним аграрним потенціалом. Родючі чорноземні та суглинисто-чорноземні ґрунти, помірно-континентальний клімат та розвинена інфраструктура створюють сприятливі умови для розвитку сільського господарства. Терасовані поля та просторі луки дозволяють ефективно використовувати земельні ресурси. Громада має всі шанси стати одним з лідерів аграрного виробництва в регіоні. Традиційно землі даної ТГ використовують під рілля, сади та сінокоси.

Природні ресурси є основою економіки Малоданилівської громади. Родючі землі забезпечують розвиток сільського господарства, а ліси – лісової галузі.

Домінуючу частку земельного фонду громади (59,01%) займають землі сільськогосподарського призначення, що визначає сільське господарство як ключовий сектор місцевої економіки. До найбільших орендарів сільськогосподарських земель належать ТОВ «Перемога», «Олександр» і ФГ «Заможне», які спеціалізуються на вирощуванні зернових та технічних культур.

Окрім сільськогосподарських угідь, значну частину території займають землі лісогосподарського призначення (32,31%), переважно дубові ліси, що

розташовані переважно у східній та південно-західній частині ТГ як у сільських, так і у міських районах.

Землі рекреаційного призначення складають всього 1,02% земельного фонду громади. Особливу увагу заслуговує столітній сосновий бор Малоданилівського лісопарку, створений на непридатних для сільського господарства піщаних ґрунтах. Площа штучно створених деревостанів сягає 1802 га. Столітній сосновий бор Малоданилівського лісопарку та регіональний ландшафтний парк О. Фельдмана, що розташований у селищі Лісне, створюють потенціал для розвитку туризму та рекреації [6].

Таке поєднання сільськогосподарських угідь, лісів та рекреаційних зон сприяє економічному зростанню громади, робить громаду привабливою для проживання та розвитку.

Характерними рисами розподілу земельних угідь територією Малоданилівської ТГ є розташування земель лісогосподарського призначення у східній та південно-західній частині ТГ, а також – зосередження земель сільськогосподарського призначення поблизу сіл Черкаська-Лозова, Зайченки, Лужок, Чайківка. Провідною галуззю господарської діяльності у межах Малоданилівської ТГ виступає виробництво сільськогосподарської продукції. До найбільших орендарів земель належать ТОВ «Перемога», «Олександр» і фермерське господарство «Заможне», що спеціалізуються на вирощуванні зернових та технічних культур.

Таблиця 3.1.1. Природно-сировинні ресурси Малоданилівської територіальної громади Харківської області

Структура земельного фонду ТГ	Територія, га
Площа території ТГ, км ²	94,37 км ² (проектна), 89,76 км ² (фактична)
Землі сільськогосподарського призначення	5297,1122
Землі лісогосподарського призначення	2900,4525
Землі водного фонду	212,7219
Землі рекреаційного призначення	91,505

Землі житлової і громадської забудови	357,9073
Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення,	46,9637
Інші землі	17,783
Вільні земельні ділянки (загального користування)	345,4027
Водні об'єкти	річки Лопань та Лозовенька, Лозовеньківське водосховище
Заказник:	Лозовеньківський (Колесовський сосновий бір)
Екологічний парк:	Фельдман Екопарк

Згідно вищенаведеної таблиці, землі сільськогосподарського призначення займають найбільшу частину площі території громади, а саме - 59%. Це визначає основний напрямок її економічної діяльності, що зосереджений на виробництві сільськогосподарської продукції.

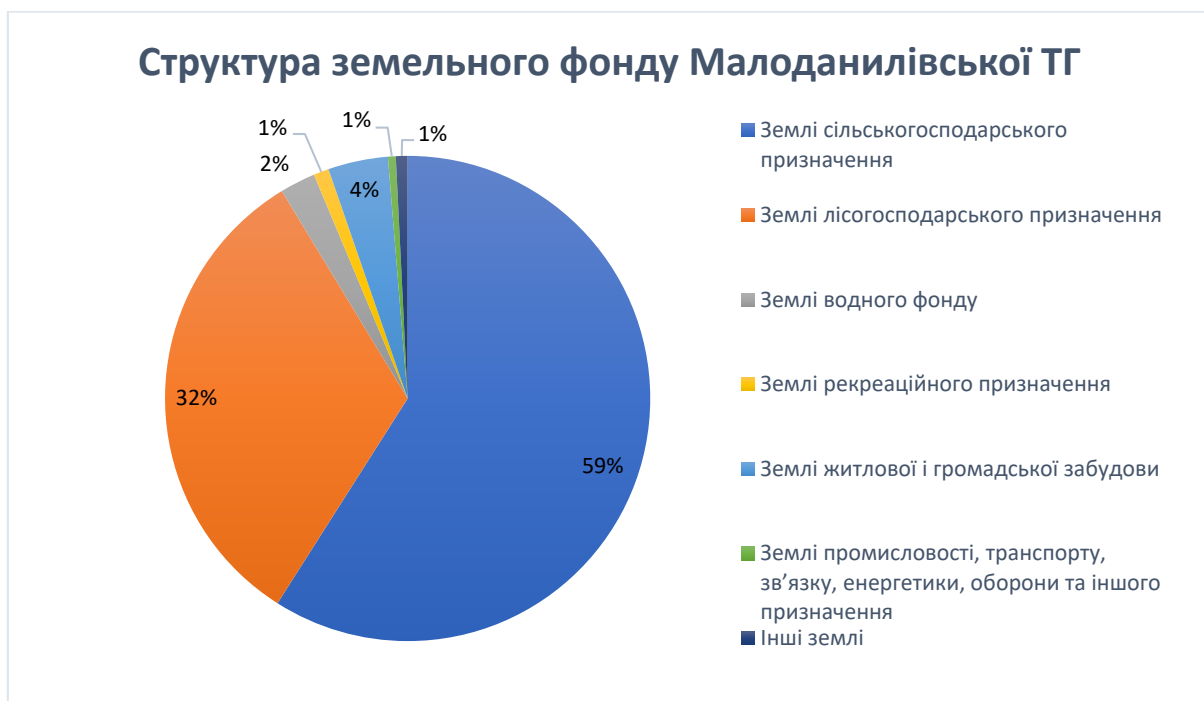

Рис. 3.1.3 Структура земельного фонду Малоданилівської громади
Земельний фонд Малоданилівської ТГ Харківської області є типовим для ТГ лісостепу: землі сільськогосподарського призначення займають провідне

місце (59%), 32% території займають землі лісгосподарського призначення, 4% території - землі житлової і громадської забудови, землі водного фонду – 2%, інші категорії земель - по 1% (рис.3.1.3).

Дорожня мережа Малоданилівської ОТГ складається із ділянки магістральної автомобільної дороги державного значення М03 Київ-Харків-КПП Довжанський, ділянки територіальної автомобільної дороги державного значення Т2 103 Харків-Дергачі-Золочів – кордон із Росією та мережі автомобільних доріг місцевого значення (територіальних, районних і сільських).

Протяжність доріг громади в розрізі обласного, державного значення представлена на рисунку 3.1.4

Рисунок 3.1.4. Дорожня інфраструктура громади

Через територію громади проходить залізничне сполучення Харків-Козача Лопань, яке адміністративно належить до Південної Залізниці. На території громади пролягає ділянка Південної залізниці з двома зупинками Лозовенька та Підміська в с/мт Мала Данилівка.

Тобто ми можемо бачити достатньо розвинену мережу автомобільних доріг Малоданилівської селищної об'єднаної територіальної громади, що

безумовно є сильною стороною та може відкрити нові перспективи в майбутньому [6].

3.2 Обґрунтування еколого-стабілізуючих заходів на території територіальної громади

Земельний фонд новоутворених територіальних громад сформувався в результаті інтеграції земель колишніх сільських (селищних, міських) рад, що увійшли до складу громади, і, безумовно, потребує оптимізації. Передумовою проведення останньої є виявлення оптимального варіанту співвідношення земельних угідь у межах ТГ з метою їх використання в еколого-безпечному режимі через обчислення коефіцієнтів антропогенного навантаження, екологічної стійкості та коефіцієнту розораності земель.

Перший коефіцієнт оцінює рівень антропогенного впливу на землю (високий, середній, низький). Другий показник характеризує вплив структури земельних угідь на екологічну стабільність території, яка залежить від ступеня освоєння земель для сільського господарства, рівня розораності та інтенсивності їх використання. Третій коефіцієнт – визначення рівня розораності території. У комплексі ці показники дозволяють оцінити екологічну стійкість агроландшафтів у межах громади та розробити заходи щодо оптимізації землекористування, спрямовані на формування екологічно стійкого агроландшафту з оптимальним виробництвом типів угідь і раціональним режимом їх використання.

Серед існуючих підходів до реалізації оптимізації та ефективного використання земельних ресурсів на регіональному рівні практичне значення має підхід С.О. Осипчука, О.С. Дорош та А.М. Третяка, який ґрунтується на вдосконаленні еколого-стабілізуючих заходів і методологічних підходів до цільового використання земель та визначенні на їх основі оптимізованої структури земельних угідь, оскільки спирається на існуючі показники, за якими ведеться облік земельних угідь в Україні.

На думку вчених, покращення рівноваги земельних угідь України можливе за умов зменшення площі ріллі щонайменше на 10 млн га та переведення її у природні кормові угіддя і під заліснення. Тому першочерговими кроками для досягнення екологічної рівноваги в агроландшафтах Харківщини має бути відновлення порушеного співвідношення між природними комплексами (площею луків, лісових насаджень, поверхневих вод) та розораними територіями. А саме: площу ріллі можна скоротити, а площу сіножатей, пасовищ та лісів істотно збільшити [3].

3.3 Оптимізація використання земель Малоданилівської територіальної громади Харківської області

Малоданилівську територіальну громаду було обрано в якості прикладу для обчислення коефіцієнтів антропогенного навантаження, екологічної стійкості та коефіцієнту розораності земель для виявлення оптимального варіанту співвідношення земельних угідь у межах ТГ з метою їх використання в еколого-безпечному режимі. Коефіцієнт антропогенного навантаження дозволяє оцінити вплив людської діяльності на територію ТГ та виявити ступінь її порушення у результаті даного впливу.

Коефіцієнти антропогенного навантаження та екологічної стійкості дають можливість комплексно оцінити, наскільки раціональною є структура земельного фонду.

Коефіцієнт антропогенного навантаження ($K_{a.n.}$) характеризує величину впливу діяльності людини на стан довкілля, в тому числі і на земельні ресурси.

Цей показник вираховується за формулою:

$$K_{a.n.} = \frac{\sum P \times B}{\sum P}$$

де P – площа земель з відповідним рівнем антропогенного навантаження, га;

B – бал відповідної площі з певним рівнем антропогенного навантаження.

За А. М. Третьяком, бал рівня антропогенного навантаження визначається за 5-бальною шкалою, де: землі промисловості, транспорту, населених пунктів отримали 5 балів; орні землі, багаторічні насадження – 4; природні кормові угіддя, залужені балки – 3; лісосмуги, чагарники, ліси, болота, землі під водою – 2; природні заповідники – 1 бал [5].

Рівні антропогенної навантаження можна класифікувати так:

- Високий рівень – 3,5 бали;
- Помірний рівень – 3,1-3,5 балів;
- Низький – 3,0 бали.

Результати розрахунку даного коефіцієнту для території Малоданилівської територіальної громади показують, що антропогенний вплив на навколишнє середовище, включаючи земельні ресурси, є помірним і становить 3,3 бали (табл. 3.3.1).

Таблиця 3.3.1 – Коефіцієнт антропогенного навантаження території Малоданилівської ТГ

Основні типи земельних угідь	Територія, га	Бал угідь за рівнем антропогенного навантаження (Б)	Коефіцієнт антропогенного навантаження (Ка.н.)	Коефіцієнт антропогенного навантаження території
Сільськогосподарські угіддя	5297,1	4	21188,4	-
Ліси та лісовкриті площі	2900,5	2	5801,0	-
Забудовані землі	357,9	5	1789,5	-
Землі промисловості, транспорту та ін.	46,9	5	234,5	-
Території, що покриті поверхневими водами	212,7	2	425,4	-
Землі рекреаційного призначення	91,5	2	183,0	-
Інші землі	345,4	2	690,8	-
Разом	9252,0	-	30312,6	3,3

Екологічна оцінка агроландшафту здійснюється для визначення територій з незадовільним екологічним станом і є необхідною як основа для розробки пропозицій щодо оптимізації раціонального використання земель. Оскільки екологічний стан та стабільність будь-якої території залежить від рівня сільськогосподарського освоєння та розораності земель, інтенсивності використання угідь та ступеня антропогенної трансформації природних екосистем, збільшення частки природних угідь внаслідок скорочення площі орних земель сприятиме підвищенню екологічної стійкості агроландшафтів [36].

Оцінка впливу складу угідь на екологічну стабільність території, стійкість якої залежить від сільськогосподарської освоєності земель, розораності і інтенсивності використання угідь, проведення меліоративних і культуртехнічних робіт, забудови території, характеризується коефіцієнтом екологічної стабільності.

Для оцінки впливу наявного складу земельних угідь на екологічну стабільність території було обчислено коефіцієнт екологічної стабільності за формулою І. Риборські, Е. Гойке:

$$K_{\text{ек.ст.}} = \frac{\sum K_i \times P_i}{\sum P_i}$$

де K_i – коефіцієнт екологічної стабільності i -го виду землі;

P_i – площа угіддя i -го виду, якій надається коефіцієнт екологічної стабільності.

За розрахунками І. Риторські та Е. Гойке, коефіцієнти екологічної стабільності певних угідь мають такі значення:

- забудована територія і дороги – 0,00;
- орні землі – 0,14;
- лісосмуги – 0,38;
- фруктові сади, чагарники – 0,43;
- городи – 0,50;
- сіножаті – 0,62;
- пасовища – 0,68;

- ставки і болота природного походження – 0,79;
- ліси природного походження – 1,00 [28].

За коефіцієнтами екологічної стабільності прийнято розрізняти:

- екологічно стабільні території (0,67);
- середньо стабільні (0,51–0,66):
- стабільно нестійкі (0,34–0,50);
- екологічно нестабільні (0,33) [28].

Отримані результати обчислень для території Малоданилівської ТГ показують, що наявне співвідношення земельних угідь відповідає середньо стабільній території і складає 0,56 (табл. 3.2.2). Це вказує на баланс між природними та освоєними землями, при якому зберігається певний рівень стійкості екосистеми, однак подальша інтенсифікація господарської рівноваги може вимагати додаткових заходів для підтримки екологічного стану.

Таблиця 3.2.2 – Коефіцієнт екологічної стабільності території

Основні типи земельних угідь	Територія, га	Коефіцієнт екологічної стабільності угіддя (K_i)	Коефіцієнт екологічної стабільності угіддя ($K_{ек.ст.}$)	Коефіцієнт екологічної стабільності території
Сільськогосподарські угіддя	5297,1	0,14	741,59	-
Ліси та лісовкриті площі	2900,5	1,0	2900,5	-
Забудовані землі	357,9	0,0	0	-
Землі промисловості, транспорту та ін.	46,9	0,0	0	-
Території, що покриті поверхневими водами	212,7	0,79	168,03	-
Землі рекреаційного призначення	91,5	0,38	34,77	-
Інші землі	345,4	0,14	1381,6	-

Разом	9252,0	-	5226,5	0,56
-------	--------	---	--------	------

Отже, на основі розрахованих коефіцієнтів антропогенного навантаження та екологічної стабільності території, можна зробити висновок, що поточне використання земель Малоданилівської ТГ не потребує суттєвої оптимізації.

Рівень ефективності використання сільськогосподарських угідь характеризує коефіцієнт розораності ($K_{роз.}$), який визначається відношенням площі ріллі до сумарної площі екологостабілізуючих угідь:

$$K_{роз.} = \frac{P_{орних\ земель}}{\sum P} \times 100,$$

де $P_{орних\ земель}$ – площа земель, що піддаються розорюванню;

P – загальна площа земельних угідь.

Показники рівнів розораності території змінюються у такому діапазоні: < 20% – оптимальний рівень; 20–36% – задовільний рівень; 37–55% – критичний рівень; 56–70% – кризовий рівень; >70% – катастрофічний рівень.

Результати обчислення коефіцієнту розораності для Малоданилівської ТГ (табл. 3.2.3) вказують на критичний рівень розораності території. Таким чином, при поточному співвідношенні земельних угідь на території Малоданилівської ТГ ускладнюється формування екологічно стійких сільськогосподарських ландшафтів та дотримання збереження біологічного різноманіття.

Таблиця 3.2.3 – Розрахунок коефіцієнта розораності території Малоданилівської ТГ

Орні землі, га	Загальна кількість угідь, га	Коефіцієнт розораності ($K_{роз.}$)
5297,1	9252,0	55,3

Обчислення коефіцієнтів антропогенного навантаження, екологічної стабільності території та коефіцієнту розораності земель дозволяє визначити, чи задовольняє наявне співвідношення земельних угідь ТГ вимогам раціонального землекористування та підтриманню екологічної рівноваги агроландшафтів

регіону. Так, значення вказаних коефіцієнтів, обчислених для території Малоданилівської ТГ Харківської області доводять, що першочерговій оптимізації підлягають сільськогосподарські угіддя через високий коефіцієнт розораності. Визначення оптимального співвідношення різних видів угідь у структурі землекористування окремої територіальної громади дозволить вирішити питання систематизації її земельного фонду, утвореного внаслідок інтеграції території колишніх сільських (селищних) рад, сприяти формуванню екологічно стійких сільськогосподарських ландшафтів та збереженню біологічного різноманіття регіону.

Перспективним є проведення обґрунтованого агроландшафтного районування територіальної громади, включаючи створення тематичних карт за різними аспектами функціонування агроландшафтів, та застосування отриманих результатів для їх оптимізації.

ВИСНОВКИ

У ході виконання завдань було проаналізовано інформаційну базу щодо сутності сучасних та підходів до оптимізації землекористування територіальних громад (ТГ). Встановлено, що ефективне управління земельними ресурсами потребує інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів у процес планування та використання території.

Результати дослідження свідчать про значний потенціал для проведення оптимізації землекористування Малоданилівської ТГ Харківської області. таким, було визначено можливості зниження рівня антропогенного навантаження, підвищення екологічної стійкості території та раціоналізації розораності земель.

На основі оцінки поточного стану землекористування сформульовано рекомендації щодо вдосконалення структури земельного фонду ТГ. Це включає:

- зниження частки орних земель,
- збільшення площ природних екосистем,
- удосконалення режиму використання угідь.

Запропоновано комплекс заходів з оптимізації землекористування, спрямованих на досягнення екологічної рівноваги агроландшафтів регіону, що є основою сталого розвитку території. Реалізація цих заходів сприятиме покращенню екологічної ситуації, забезпеченню раціонального використання природних ресурсів та підвищенню якості життя населення громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Kai Cao. Spatial optimization for land use planning: Opportunities and challenges / Kai Cao, Bo Huang // *Transactions in GIS*. – 2019. – Vol. 23, Issue 4. – P. 641-644.
2. Pirjo Peltonen-Sainio. Land use optimization tool for sustainable intensification of high-latitude agricultural systems / Pirjo Peltonen-Sainio, Lauri Jauhiainen, Heikki Laurila, Jaana Sorvali, and others // *Land Use Policy*. – 2019. – Vol. 88. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104104>.
3. А. М. Ліщук, А. І. Парфенюк, І. М. Городиська, М. В. Драга, Ю.В. Терновий. Екологічні ризики порушення оптимального співвідношення земельних угідь. Збалансоване природокористування. 2022.
4. А. В Барвінський, І. П. Купріянич, О. А. Герасименко. Нормативно-правове регулювання охорони земель в процесі здійснення земельної реформи. Економіка. Земельні відносини та актуальні проблеми земельної реформи. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2020. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2020.02.06>
5. А. М. Третяк, О. С. Будзяк, В. М. Третяк, О. С. Дорош, В. М. Будзяк, Ю.О. Юречко. Екологія землекористування. Навчальний посібник. 2017. URL: <https://dea.edu.ua/img/source/Book/6.pdf>.
6. Бубир Н. Оптимізація використання земель територіальної громади як елемент управління земельними ресурсами для досягнення екологічної рівноваги агроландшафтів регіону // *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2021. № 33. С. 16-23.
7. Вилучення з інтенсивного обробітку малопродуктивних земель та їхнє раціональне використання / за ред. В.Ф. Сайка. – К.: Аграрна наука, 2000. – 38 с.
8. Виробництво пшениці у підприємствах по районах у 2021 році: Головне управління статистики у Харківській області. URL:

<http://kh.ukrstat.gov.ua/roslynnytstvo/4317-virobnitstvo-pshenitsi-u-pidpriemstvakh-po-rajonakh>.

9. Гаража О. П. Види та показники ефективності використання сільськогосподарських угідь в управлінні земельними ресурсами України / Мукачівський державний університет. Економіка і суспільство. Випуск № 3. 2016 р. С. 52-60. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/3_ukr/10.pdf.

10. Горлачук В.В., Клименко О.В. Управління земельними ресурсами об'єднаних територіальних громад у контексті децентралізації. Агросвіт. 2019. № 20. С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.20.56>

11. Данкевич В. Є. Розвиток земельних відносин в умовах глобалізації: [монографія] / В. Є. Данкевич. – Житомир: О.О. Євенок. – 2017. – 392 с.

12. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. Землеустрій та охорона земель. URL: <http://land.gov.ua/>

13. Добровольська Н. В. Суспільно-географічні аспекти екологічно збалансованого землеробства (на прикладі Харківської області). 2014.

14. Добряк Д.С., Кузін Н.В. Еколого-економічний механізм реабілітації деградованих і малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення. Економіка АПК, 2016, № 9. С. 10-17.

15. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Харківській області у 2023 році: Харківська обласна державна адміністрація URL: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/486/2736>.

16. Є. В. Бутенко, Р. А. Харитоненко. Оцінка впливу деградаційних процесів на продуктивний потенціал сільськогосподарських земель. Монографія / Р. А. Харитоненко, Є. В. Бутенко – К.: НУБіП України, 2019. URL: <https://dglb.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2137087-b1eb-4626-861f-2ea7f4d9b8f4/content>.

17. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002.

18. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 2003-06-19 (редакція від 28.05.2024, підстава – 3563-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>.

19. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. (редакція від 14.05.2020, підстава – 562-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

20. Закон України «Про землеустрій» (редакція від 31.12.2023 р, підстава – 2801-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>.

21. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. (редакція від 30.10.2024, підстава – 3991-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

22. Закон України «Про охорону земель» (ст. 1), м. Київ від 19 червня 2003 р. (редакція від 18.05.2023, підстава – 2698-IX). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.

23. Закон України «Про оцінку земель» (ст. 1), м. Київ від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV (редакція від 18.05.2023, підстава – 2698-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/962-15>.

24. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. (редакція від 04.04.2023, підстава – 2867-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.

25. Земельний кодекс України (ст. 1, 164), м. Київ від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III (редакція від 21.09.2024, підстава – 3948-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

26. Й. М. Дорош, А. В. Барвінський, І. П. Купріянич, О. М. Кравченко, В.А. Салюта. Оптимізація структури сільськогосподарських угідь як основа сталого розвитку сільських територій. Управління земельними ресурсами та землеустрій. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2019. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.04.01>.

27. Ковальчук І.П., Мартин А.Г., Євсюков Т.О., Тихенко Р.В., Жук О.П., Богданець В.А., Опенько І.А. Концептуальні засади вирішення проблеми

землеустрою сільських територій в сучасних умовах. Монографія. 2015. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7c4ce388-834e-4277-8565-29145e200f16/content>

28. Конституція України: прийнята 28.06.1996 р. (редакція від 01.01.2020, підстава – 27-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

29. Купріянич І. П. Прогнозування використання земельних ресурсів / І. П. Купріянич. – К, 2016. – 295 с.

30. Кухтін, Ю.В. (2023). Земельні ресурси об'єднаних територіальних громад харківської області: Ефективність використання та управління в контексті децентралізації влади. Економіка та суспільство, (52). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-62>.

31. Малоданилівська селищна рада - 2021-2024. URL: <https://mdanylivka-otg.gov.ua/golovna-14-48-07-13-05-2021/>.

32. Малоокий В. А. Територіальні аспекти дослідження управління земельними ресурсами територіальних громад / В. А. Малоокий // Державне будівництво. – 2016. – DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2016_1_21.

33. Малоокий В.А. Нормативно-правове забезпечення управління земельними ресурсами територіальних громад. Державне управління. 2019. №4 (68). DOI: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/42.pdf.

34. Малоокий В.А. Формування сучасної системи управління земельними ресурсами територіальних громад в Україні: особливості та тенденції. Теорія та практика державного управління. 2020. Вип. 3. С. 162–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2020_3_21.

35. Н. В. Добровольська, С. В. Костріков. ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: суспільно-географічний підхід. 2016.

36. Нечипоренко О., Матвієнко А. Управління земельними ресурсами в об'єднаних територіальних громадах. Модернізація науки і її вплив на глобальні процеси: Збірник наукових праць SCIENTIA. Матеріали I міжнародної науково-

теоретичної конференції. 05.11.2021. URL:
<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/15865>.

37. Новаковська І.О. Економіка землекористування: навч. посіб. – К.: Аграр. наука, 2018. С. 113.

38. О.С. Дорош, А.Й. Дорош, А.В. Тарнопольський. Ефективне управління ресурсами територіальних громад, як запорука їх розвитку. Економіка. Управління земельними ресурсами та землеустрій. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. Науково-виробничий журнал. 2023. DOI:
<https://doi.org/10.31548/zemleustriy2023.01>.

39. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку консервації земель» від 19 січня 2022р. №35. (редакція від 05.03.2023, підстава – 235-2024-п). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-2022-%D0%BF#Text>.

40. Реформа децентралізації. Урядовий портал. URL:
<https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>.

41. Рішення ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року (редакція від 01.10.2022, підстава – 675/2022). URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-22#Text>.

42. С. А. Балюк. М.М. Мірошніченко. Регіональна програма охорони ґрунтів та їх родючості у Харківській області (цільові орієнтири, концепція, засоби реалізації). Наукове видання. Харків. 2018. URL:
file:///C:/Users/admin/Downloads/regionalna_programa.pdf.

43. Скляр Ю.Л., Домбровська О.А., Капінос Н.О. Екологічне моделювання використання земельних ресурсів лісостепової зони. Український журнал прикладної економіки. 2021. Том 6. № 1. С. 93-101. DOI:
<https://doi.org/10.36887/2415-8453-2021-1-11>.

44. Статистичний бюлетень Соціально-економічне становище Харківської області за січень 2022 року. Головне управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua/biuleten-ekonomichne-i-sotsialne-stanovyshche-raioniv-ta-mist-kharkivskoi-oblasti>.

45. Стратегія розвитку Малоданилівської селищної об'єднаної територіальної громади на період до 2025 року. URL: https://rada.info/upload/users_files/04398790/f4d735dbd69a8aa79d5f08a20385c3f6.pdf.
46. Таратула Р. Б., Ковтуняк І. П. Теоретичні аспекти управління земельними ресурсами територіальних громад. Вип. 16, ч.2. – 2017. DOI: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/16_2_2017ua/28.pdf.
47. Територіальні громади. Портал «Децентралізація». URL: <https://decentralization.ua/newgromada>.
48. Третяк А. М, Дорош О. С. Управління земельними ресурсами. – 2006.
49. Третяк А.М., Третяк В.М., Курильців Р.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики // Монографія. – 2021. – № 9. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7105/1/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F_.pdf
50. Цицюра Я.Г., Броннікова Л.Ф. Моніторинг екологічної стабільності територій за критерієм еколого-стабілізуючих угідь. Агроекологічні, соціальні та економічні аспекти створення й ефективного функціонування екологічно стабільних територій. Колективна монографія. 2016.
51. Шкоду довкіллю Харківщини від війни фіксують геоінформтехнології. АрміяInform. 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/11/shkodu-dovkillyu-harkivshhyny-vid-vijny-fiksuyut-geoinformtehnologiyi/>.
52. Ясінецька І.А. Аналіз ефективності управління земельними ресурсами. Економіка і суспільство. 2016. Вип. 4. С. 255–258. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/4_ukr/41.pdf.